

verrassende conclusie is dat de taakomgeving als 'kalm gestructureerd' te kenschetsen valt. Omgekeerd was ook de departementale organisatie 'kalm temidden van woedende golven'.

De min of meer lijdzame wisselwerking tussen ministerie en taakomgeving kwam ook tot uitdrukking in de besluitvormingsstructuur en het besluitvormingsproces. Met een onderzoek naar deze aspecten van het koloniale beleid vervolmaakt De Graaff zijn bestuurssociologisch geïnspireerde studie. Het prettige van de opbouw van zijn boek is dat niet aan het begin alle theoretische noties over de lezer uitgestort worden, maar dat deze aan bod komen waar de empirische analyse dat vereist. De hoofdstukken over besluitvorming, bijvoorbeeld, worden voorafgegaan door een schets van drie besluitvormingsmodellen. De auteur verkent vervolgens vijf deelterreinen van besluitvorming om te concluderen dat de besluitvorming bij Koloniën grote gelijkenis vertoont met het zogenaamde incrementele model, ook wel — iets oneerbiediger — het 'doormoddermodel' genoemd. Men was niet geneigd grote veranderingen te realiseren. Gezien de eerder geschetste stabiele taakomgeving ligt dit ook wel voor de hand. Het is vaker in de literatuur opgemerkt: wat Nederland bood aan zijn kolonie was *too little and too late*. Voor zover het parlement het proces kon beïnvloeden, heerste er onder de grote partijen terughoudendheid. Maar ook de ambtenaren van het ministerie zelf blonken uit in incrementalisme. De schrijver laat haarfijn zien hoe het gecontroleerde personeelsbeleid, ten dele ingegeven door de bezuinigingswoede in de jaren dertig, tot een ambtelijk apparaat leidde dat behoudzucht hoog in het vaandel had. Het overheersende conservatisme kwam naar voren in beleidskwesaties maar ook in personeelszaken. De vele gegevens betreffende leeftijdsopbouw van de ambtenaren, hun aanstellingsduur in een bepaalde functie, en disciplinaire maatregelen die jegens hen genomen werden, wijzen alle in dezelfde richting. Tussen de wereldoorlogen had het departement in zekere zin nog alle tijd om op weloverwogen wijze nieuw beleid te formuleren en te implementeren. Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was het al te laat om nog doelmatig in te grijpen. Voor de Indonesische onafhankelijkheids-beweging trad toen de wet van de accelererende achterstand in werking. Bureaucratie en routine worden vaak ten onrechte in één adem genoemd. De Graaff heeft in zijn geval echter pijnlijk nauwkeurig aangetoond hoe een bestuursapparaat aan lijdzaamheid te gronde kon gaan.

Nico Randeraad

J. van Omme, A. Aalders, ed., *Rebels binnen de regels. Het vrouwendispuut Arktos, 1917-1997* (Tipje van de sluier XI; Hilversum: Verloren, 1997, 230 blz., f25,-, ISBN 90 6550 554 7).

'Rebels binnen de regels' of 'Rebels binnen de regels', zeg ik hardop in gedachten. Het visuele, maar niet auditieve rijm van de titel is typerend voor de paradox die ook de inhoud van dit boek oproept. Maar aangezien 'paradox is the best history has to offer' (Joan Scott, 1993), raad ik een kennismaking met dit boek van harte aan. *Rebels binnen de regels* is een bundel interviews, met als gemeenschappelijke noemer het vrouwendispuut Arktos. De oudste geïnterviewde, To Ledebøer, werd geboren in 1900. Zij kwam in 1917 bij het dispuut, één jaar na de oprichting. Het dispuut Arktos hoorde bij de Amsterdamse vrouwelijke studentenvereniging (AVSV), een onderdeel van het Amsterdams studentencorps (ASC). De jongste geïnterviewde, geboren in 1974, kwam in 1995 aan bij Arktos en is tot op heden lid. Dankzij de interviews wordt, aldus Vilan van der Loo in de inleiding, 'een besloten deel van de studentenwereld geopend voor buitenstaanders'.

Arktos profileerde zich vanaf het begin als een 'opstandige kwajongen' binnen de AVSV en het ASC. Vilan van der Loo onderscheidt daarnaast nog drie typerende elementen. Ten eerste

zette Arktos zich af tegen 'echte vrouwelijkheid' en hadden leden van Arktos een voorkeur voor 'onvrouwelijk gedrag'. Ten tweede hadden Arktosieten een dubbelzinnige houding ten opzichte van mannen en het huwelijk. Arktos erkende de waarde van een bestaan als zelfstandige ongehuwde vrouw. Enerzijds was de omgang met mannen losjes en niet bekrompen, anderzijds stond niet alles in het teken van mannen. Lesbische vrouwen voelden zich in Arktos thuis en in de dispuutsgeschiedenis speelde 'het lesbische' al in de jaren twintig een rol. Ten derde hield het dispuut zich tamelijk afzijdig van grote maatschappelijke ontwikkelingen, met uitzondering van de seksuele revolutie van de jaren zeventig.

Na de inleiding volgen 33 interviews met ex-Arktosieten, door twee vrouwen die ook lid waren van het dispuut: Jeanet van Omme en Annemarie Aalders. De grond waarop zij hun gesprekspartners kozen, wordt pas in het nawoord en dan ook nog zeer beknopt toegelicht. De echt trouwe Arktos-leden moesten in ieder geval in het boek. Dat gold ook voor de bekende namen als Andreas Burnier, Annet Nieuwenhuizen, Rita Kohnstamm, Kiki Arnsberg, Judith Belinfante, Heikelen Verrijn Stuart en Xandra Schutte. De samenstelsters hebben er goed op gelet dat de verschillende perioden van het dispuut zijn vertegenwoordigd. De Tweede Wereldoorlog is voor de oudere vrouwen een steeds terugkerend referentiepunt van belang, voor de joodse vrouwen zelfs van levensbelang.

Er komen vrouwen met gevarieerde levenslopen aan het woord: ongehuwd, gehuwd, weduwe en gescheiden, met en zonder kinderen, met en zonder carrière buitenshuis, met loopbanen in de zorgsector, in het bedrijfsleven en als zelfstandig ondernemer. Er zijn opmerkelijk veel kinderen van gescheiden ouders, ook onder de oudere vrouwen. De diepgang van het gesprek hangt sterk af van de persoon die werd geïnterviewd. De vragenstellers hanteren een 'open' methode en dat pakt heel goed uit bij sommige levensgeschiedenissen. Dorie Birkenhäger-Frenkel bijvoorbeeld formuleert zo scherp, dat het resultaat een prachtige tekst is met paradoxen als 'ik was een vroegwijs, achtergebleven kind' (76). Maar bij sommige anderen blijft het geheel toch wat oppervlakkig.

Ook de mate waarin het verhaal in een historische context wordt geplaatst, hangt eerder af van de geïnterviewde dan van de vragenstellers. Zo is bij Magda te Winkel de context van de Nederlandse geschiedenis meteen aanwezig. Zij vertelt over de opbouw en afbraak van de sociale wetgeving in Nederland, een terrein waar zij als lid van de hoofddirectie van het GAK veel mee te maken had. Ook de woonvorm van Magda te Winkel is interessant: zij woonde met drie vriendinnen en een huishoudster.

De manier waarop sommige vrouwen zich door tegenslagen hebben heengeworsteld dwingt respect af. Judith Belinfante vertelt zeer aangrijpend over haar jeugd: geboren in de onderduik, gescheiden van haar ouders. Na de oorlog, in een tijd dat scheiden een schande was, liep het huwelijk van haar ouders alsnog stuk. Later pleegde haar depressieve moeder zelfmoord. 'Dat overkomt mij niet', dacht Belinfante en ging naar Amsterdam om geschiedenis te studeren. Mede door de stimulans van professor Presser rondde zij haar studie goed en snel af. Ze werd directeur van het Joods historisch museum en is nu woordvoerder cultuur van de Pvd A-fractie in de Tweede Kamer.

Het meest interessante en inspirerende van dit boek zijn de individuele levensgeschiedenissen, zowel de persoonlijke ervaringen als de carrières. De gemeenschappelijke noemer, het dispuut Arktos zelf, komt niet echt uit de verf. De onderscheidende verschillen tussen Arktos en andere disputen blijven hangen in clichés: het sigarenroken van de Arktos-meisjes, hun vrije omgang met de eigen en andere sekse, de liedjes die door het AVSV-bestuur werden gecensureerd omdat ze te schunnig waren, het feit dat er veel aan toneel werd gedaan. Maar het belang van een dispuut is ook niet zozeer gelegen in de gebeurtenissen, het toneelstuk dat werd gespeeld, het cabaret dat choequeerde. Veeleer ligt het belang in de vormende invloed van het dispuut op

de levens van de betrokken leden. Juist die latere ontwikkeling van de geïnterviewde 'verzameling van artistieke en geleerde vrouwen' maakt dit Tipje van de sluier, elfde in de reeks van de Vereniging voor vrouwengeschiedenis, tot zo'n boeiend boek.

Dineke Stam

C. van der Wal, *In praise of common sense. Planning the ordinary. A physical planning history of the new towns in the Usselmeerpolders* (Dissertatie Groningen 1997; Rotterdam: 010 Publishers, 1997, 288 biz., ISBN 90 6450 302 8).

In de loop van 1994, na achttien jaar onstuimige groei, bereikte de jonge polderstad Almere het inwonertal van 100.000. Ruim zestig jaar eerder was in de Wieringermeerpolder de eerste paal geslagen voor het oudste dorp in de Usselmeerpolders, Slootdorp geheten. Slootdorp zou niet verder groeien dan twaalfhonderd inwoners en is, in tegenstelling tot Almere, onder Nederlanders amper bekend.

Wie de meer dan zestig jaar bouwen in de Usselmeerpolders overziet, mag gerust spreken van een revolutie. Bouwden de overheidsdiensten, verantwoordelijk voor de opbouw en inrichting van de Usselmeerpolders, eerst bescheiden dorpen voor hoofdzakelijk landarbeiders en neringdoenden als noodzakelijke afgeleide van een agrarische inrichting, later ontwierpen zij complete steden, nu bestemd voor de overloop van de bevolking uit de volle Randstad. Wat in de jaren twintig begon als een cultuurtechnisch experiment groeide uit tot een omvattende stedenbouwkundige onderneming. De geschiedenis van deze onderneming is beschreven door Coen van der Wal in zijn dissertatie over de inrichting en vormgeving van de dorpen en steden in het nieuwe land. In *In praise of common sense* passeren Slootdorp, Wieringerwerf, Kreileroord, Bant, Nagele, Luttelgeest, Zeewolde en al die andere polderdorpen de revue, evenals de steden Lelystad en Almere.

Wat in die parade van stedenbouwkundige plannen opvalt, is juist het ontbreken van het idee als zou de stedenbouw in de polders een revolutionaire ontwikkeling hebben doorgemaakt. Want Van der Wal heeft meer oog voor de continuïteit. Zo beschouwt hij de ontwikkelingsgang in het denken over de nederzettingen in de Usselmeerpolders primair vanuit de constante van het nuchtere verstand dat zegevierde. De bij de inrichting betrokkenen, schrijft hij, waren ingenieurs die van mening waren dat doelmatigheid en optimaal functioneren belangrijker waren dan visuele luister en vertoon. Er werd gewoekerd met de centen, men stond met de beide benen op de grond. Voor grandeur, heroïek of idealen was geen plaats. Deze nuchtere en praktische houding bepaalde volgens hem de planning van elk van de nieuwe dorpen en nieuwe steden.

Maar vormde het dorp Nagele hierop niet een uitzondering? Nagele werd eind jaren veertig ontworpen door een groep Amsterdamse architecten, verenigd in 'De 8'. Wat de leden van 'De 8' verbond was het idealisme van de modernistische architectuur uit de interbellumperiode: zij wilden een Nieuwe Wereld scheppen voor een Nieuwe Mens. Nagele moest die nieuwe, betere wereld dichterbij brengen en werd zelfs als Nederlandse bijdrage gepresenteerd tijdens twee vroeg-naoorlogse congressen van de CIAM — de Congrès internationaux d'architecture moderne. A. K. Constandse schreef later, in 1963, over Nagele: 'Het is ontworpen door een groep architecten, aan welke hier een kans gegeven werd om bepaalde door hen gekoesterde idealen vrijelijk tot werkelijkheid te maken.' Als echter iets uit de nauwgezette beschrijving van het ontwerpproces door Van der Wal duidelijk wordt, dan is het wel dat dat 'vrijelijke' met een korreltje zout moet worden genomen. Zeker, de opdrachtgever wilde de idealistische